

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
Ústav pedagogických věd

Popis a hodnocení výzkumu
Připravenost studentů pedagogických
fakult v ČR na výchovu proti rasismu
(seminární práce z Metod a technik pedagogického výzkumu)

Hana Koudelová
Brno 18.4.2004

Obsah:

1.0 Úvod	3
2.0 Hlavní téma a cíl výzkumu	3
3.0 Základní pojmy a terminologie	3
4.0 Výzkumný vzorek a jednotka analýzy	4
5.0 Metoda a měřicí nástroj	4
6.0 Závěry	5
7.0 Komentář	5
8.0 Návrh alternativního výzkumu na stejné téma	7
9.0 Závěr	9
10.0 Seznam použité literatury	11

1.0 Úvod

Výzkum, kterým bych se ve své seminární práci ráda zabývala, probíhal od října roku 1999 do ledna roku 2000 a byl uveřejněn v prvním čísle časopisu *Pedagogika* v roce 2002 pod názvem *Připravenost studentů pedagogických fakult v České republice na výchovu proti rasismu*. Jeho autorkou je Martina Cichá.

K výběru právě výše zmíněného výzkumného šetření mě vedlo hned několik důvodů. Téma výzkumu mne na první pohled zaujalo. Domnívám se totiž, že rasismus a xenofobie jsou v české společnosti poměrně hluboce zakořeněny. Jelikož pozměnit názory starší generace je téměř neproveditelné a někteří rodiče předávají svým potomkům spolu s předsudky poměrně zkreslený obrázek jiných ras a kultur, role školy a pedagogů v boji proti rasistickému smýšlení je nesmírně důležitá. Proto mě zajímalo, jak se pedagogické fakulty, které by měly své studenty na jejich nelehký úkol (bojovat proti rasistickým předsudkům u svých žáků) připravit, dokáží s těmito požadavky vypořádat.

2.0 Hlavní téma a cíl výzkumu

Hlavními tématy výzkumného snažení se staly, jak už sám název napovídá, rasismus a připravenost budoucích pedagogů k tomu, aby s tímto negativním společenským jevem dokázali ve své výchovně-vzdělávací praxi bojovat. Cílem výzkumu bylo poznat postoje a vědomosti studentů pedagogických fakult ČR vztahující se k danému problému, srovnat jejich úroveň u vstupních a výstupních ročníků, zjistit, jak studenti sami vnímají potřebu přípravy učitelů na výchovu proti rasismu a v neposlední řadě také podíl pedagogických fakult na této přípravě.

3.0 Základní pojmy a terminologie

Při popisu svého výzkumného snažení se autorka nejdříve pokouší definovat pojem rasismus. Zdůrazňuje, že je nesmírně důležité si uvědomit, že pod toto označení nespadá jenom rasově motivovaná nenávist a násilí, které může skončit až vraždou odlišného člověka, ale že stejně nebezpečný je i tzv. rasismus všedního dne, který přežívá u velké části populace. Cichá tento jev popisuje jako neuvědomělý, nenápadný, populistický a svou mírností nevyvolávající všeobecné odmítání.

Dále se snaží osvětlit pojem připravenosti budoucích pedagogů pro výchovu proti rasismu. Nejdůležitější je podle Ciché prevence, vytvářet u žáků a studentů takové charakterové vlastnosti, které by u nich v budoucnu rasistické chování naprosto vyloučily. Operacionalizuje si pojem „připravenosti budoucích pedagogů na výchovu proti rasismu“.

Tvrdí, že by budoucí učitel měl sám zaujímat společensky žádoucí postoje k rasám, národnostem a etnickým skupinám, a to v každé situaci a za všech okolností, dále pak mít o nich dostatečné znalosti a vědomosti a v neposlední řadě také schopnosti aktivně působit na děti a mládež proti rasismu.

4.0 Výzkumný vzorek a jednotka analýzy

Jednotkou analýzy se pro Cichou stal jedinec, budoucí pedagog nebo pedagožka. Zkoumaný soubor, který autorka použila, tvořilo 960 studentů čtyř pedagogických fakult v ČR, jednalo se o 789 posluchačů výstupních ročníků a 171 studentů ročníků vstupních. Výstupní soubor zahrnoval 219 posluchačů PdF Univerzity Karlovy v Praze, 268 studentů Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové, 209 respondentů bylo z Pdf Univerzity Palackého v Olomouci a 93 z Ostravské univerzity v Ostravě. Soubor čítal 127 mužů a 662 žen. Věkové rozmezí respondentů se pohybovalo od 20 do 35 let. Soubor se sestával ze studentů celkem 94 studijních oborů a kombinací. Vstupní soubor byl o poznání menší, skládal se z 80 studentů Pdf Univerzity Karlovy v Praze, z 39 posluchačů Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové a 52 respondentů z Pdf Univerzity Palackého v Olomouci. Tento soubor čítal pouhých 12 mužů a 159 žen. Věkové rozmezí se u studentů vstupních ročníků pohybovalo mezi 18 a 25 lety, jednalo se o posluchače 13 různých studijních oborů a kombinací.

5.0 Metoda a měřicí nástroj

Autorka zvolila jako měřicí nástroj anonymní dotazník, který se skládal ze tří částí: postojové, vědomostní a dvou škál. První oddíl byl, jak jsem již zmínila, zaměřen na zjišťování postojů respondentů k příslušníkům jiných ras, kultur a etnických skupin (jmenovitě se jednalo o Romy, Židy, Vietnamce, Araby, černochoy, příslušníky balkánských zemí a příslušníky bývalého SSSR). Tato část dotazníku měla formu tabulky. Úkolem respondenta bylo vyjádřit souhlas (potom do příslušné kolonky u určité rasové nebo etnické skupiny vepsal znaménko +) nebo nesouhlas (uvedl znaménko -) s následujícími výroky: Byl by respondent ochoten přijmout člena dané skupiny do blízkého příbuzenstva (manželství), byl by ochoten ho přijmout ke svým přátelům, do své ulice jako souseda, do zaměstnání (ve svém povolání), jako občana do své země, nebo by ho ze své země vyloučil? Respondent měl za úkol nejdříve zodpovědět všechny výše zmíněné otázky ve vztahu k romské populaci, pak ve vztahu k Židům, Vietnamcům atd. Autorka při tvorbě postojové části použila tzv.

Bogardusovou stupnici společenské vzdálenosti, kterou ve své práci uvádějí Krech, Crutchfield a Ballachey.

Ve vědomostní sekci měl respondent vždy vybrat jednu správnou odpověď ze čtyř nabízených a tu zakroužkovat. Oddíl se sestával z celkem padesáti otázek, mezi jinými například: Rasismus je..., Holocaust je..., Za zakladatele novodobého rasismu je v antropologickém světě považován..., Rok 1958 je v romské historii významný tím, že..., Diaspora je..., Při obřízce (u Židů) se..., Jednoznačným symbolem božské panovnické moci je pro Vietnamce..., Martin Luther King byl..., V Bosně a Hercegovině je převážná část obyvatel náboženského vyznání... atd.

Ve třetí části dotazníku měl respondent vybrat svoji odpověď z pěti nabízených možností, které byly uvedeny na škále u následujících otázek: 1. Komplexní a cílená příprava budoucích učitelů na výchovu proti rasismu je... a 2. Pedagogické fakulty se na naší přípravě na výchovu proti rasismu podílejí... Tázaný si mohl vybrat z těchto možných odpovědí: u otázky číslo jedna – 1. Je zcela zbytečná, 2. Spíše zbytečná, 3. Potřebná, 4. Velmi potřebná, 5. Nezbytná; u otázky číslo dvě – 1. Zcela nedostatečně, 2. Spíše nedostatečně, 3. Průměrně, 4. Nadprůměrně, 5. Maximálně.

6.0 Závěry

Studie prokázala, že v oblasti postojů studentů vybraných pedagogických fakult v ČR k vybraným rasám, národnostem a etnickým skupinám i v jejich vědomostech týkajících se cizích kultur jsou určité nedostatky. Zároveň potvrdila, že rozdíly ve vědomostech vstupních a výstupních ročníků jsou velmi malé. Výsledky výzkumu tedy podle autorky podpořily potřebu komplexní a cílené příprav budoucích pedagogů na výchovu proti rasismu.

Během výzkumu bylo zjištěno, že v některých případech je tolerance a ochota přijmout příslušníka jiné etnické skupiny skutečně velmi malá. Například na otázku, zda by byl respondent ochoten přijmout příslušníka romské menšiny do rodiny (do manželství), odpovědělo pozitivně pouhých 16,7 % dotázaných, pro vyloučení Romů ze své země se navíc kladně vyslovilo celých 6,5 % respondentů.

7.0 Komentář

Výzkum je dle mého názoru popsán poměrně podrobně. Pokud bychom však chtěli dané šetření zopakovat, problém by mohl být s vědomostní částí dotazníku. Autorka ve své stati sice uvedla všech 50 otázek, které měli respondenti za úkol zodpovědět, čtyři varianty

odpovědí, z nichž si mohli studenti vybrat, jsou však uvedeny pouze u několika otázek jako ilustrace a u většiny ostatních zcela chybí.

Metoda dotazníkového šetření je vzhledem k velikosti vzorku (téměř tisíc respondentů) zvolena vhodně, v dané případně se zdá časově i finančně nejdostupnější. Autorka však vůbec nehovoří o kontrole validity a reliability svého výzkumného šetření. Nedožíváme se o žádném předvýzkumu, kterým by se Cichá přesvědčila, že její dotazník opravdu měří to, co si předsevzal – připravenost budoucích pedagogů na výchovu proti rasismu. Zvláště vědomostní část dotazníku mi přišla velmi náročná, zdálo se mi, že se více zaměřuje na testování všeobecných znalostí studentů, než na jejich přesvědčení a postoje ve vztahu k různým etnickým skupinám. Myslím si, že znalost data vzniku samostatné Vietnamské demokratické republiky, svědčí více o rozsáhlých faktografických znalostech respondenta, než o jeho pozitivním přístupu k vietnamské komunitě u nás. Cichá si je tohoto problému do jisté míry vědoma. Na druhou stranu však namítá, že podobné otázky odpovídají požadavkům na multikulturní výchovu, jež je prý dnes všeobecně preferována jako nedílná součást výchovy proti rasismu.

V úvodní části své stati zmiňuje autorka jako důležitý požadavek týkající se schopností budoucího pedagoga umění působit na děti proti rasismu. Osobně se domnívám, že žádná ze sekcí dotazníku přítomnost této schopnosti u studentů pedagogických fakult nezjišťuje. To, že by byl student schopen přijmout příslušníka etnické skupiny jako souseda do své ulice, ještě nemusí znamenat, že by se dokázal vypořádat se situací, kdy by jeho svěřenci šikanovali nebo by se vysmívali spolužákovi odlišné rasy nebo kultury. Jak by se respondent v takové situaci zachoval, vyřešil ji a žákům vysvětlil, že jejich chování je nepatřičné, dotazník nezkoumá.

Také v poslední části dotazníku, skládající se ze dvou škál, by se dalo najít několik nepatřičností. Cichá, na jejich základě tvrdí, že sami studenti vnímají potřebu komplexní a cílené výchovy budoucích učitelů proti rasismu a nedomnívají se, že by ji dosud pedagogické fakulty dostatečně prováděly. Odpovědi na poslední dvě otázky mohly být více či méně ovlivněny předchozím vyplněním dotazníku (především jeho vědomostní části, na jejíž otázky studenti ne vždy znali odpovědi). Autorka si možnost případného zkreslení tohoto druhu uvědomuje a sama ho v závěru zmiňuje.

Cichá hned na začátku své výzkumné zprávy používá termínu „rasismus všedního dne“. Podle mého názoru tu není přesně definováno, co pod tento pojem dle autorčina mínění spadá. Mohlo by se jednat o chování jehož přítomnost nebo nepřítomnost Cichá zjišťuje v postojové části dotazníku (Byl nebo nebyl bych schopen přijmout příslušníka etnické minority mezi své

osobní přátele, jako souseda do své ulice atd.). Spojitost mezi výše zmíněným pojmem a výroky v postojové sekci tu však není přímo vymezena.

Závěry, ke kterým autorka ve své práci dochází, jsou téměř vždy podloženy fakty, získanými během dotazníkového šetření. Problém by však dle mého názoru mohla způsobit skladba výzkumného vzorku. Ve výzkumném šetření jsou totiž mimo jiné poměřovány rozdíly v připravenosti na výchovu proti rasismu u vstupních a výstupních ročníků. Zatímco ve výstupním souboru jsou zahrnuti studenti čtyř pedagogických fakult (a to PdF Univerzity Karlovy, Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové, PdF Univerzity Palackého v Olomouci a Ostravské univerzity v Ostravě), ve vstupním souboru jsou zastoupeni pouze studenti prvních tří pedagogických fakult – respondenti z Ostravské univerzity tu chybí. Naskytá se tedy otázka, do jaké míry tyto rozdíly ve složení vstupního a výstupního souboru mohly ovlivnit a zkreslit získané výsledky o rozdílech v připravenosti.

I moje následující poznámka se bude týkat složení vzorku, tentokrát se jedná o obory a kombinace, které respondenti studují. Výstupní soubor se totiž dle Ciché sestával ze studentů 94 studijních oborů a kombinací, u vstupního vzorku však byli zastoupeni pouze studenti 13 různých oborů a kombinací. I tyto rozdíly mezi složením vstupního a výstupního vzorku by dle mého názoru mohly výsledky výzkumu určitým způsobem zkreslit. Pokud by totiž ve vstupním vzorku převažovali pouze studenti přírodních nebo technických oborů a kombinací, zatímco ve výstupním vzorku, do kterého bylo zahrnuto téměř osmkrát více různých kombinací, by byli rovnoměrně zastoupeni jak posluchači humanitního, tak přírodně vědního a technického zaměření, mohly by se jejich výsledky ve vědomostní části dotazníku podstatně lišit. Zdá se mi totiž, že otázky, jež Cichá pro vědomostní část zvolila, svým převážně historickým, kulturním a politickým ražením více vyhovují zájmům a znalostem studentů humanitních oborů (například posluchačům učitelství dějepisu a občanské výchovy), než studentům fyziky, chemie nebo tělesné výchovy.

Co se týče použité literatury, na které je výzkum postaven, jedná se o poměrně rozsáhlý seznam. Pověštinou se v něm také setkáváme s reprezentativními monografiemi novějšího data. Většina z nich však byla pravděpodobně využita pro vypracování otázek do vědomostní sekce dotazníku.

8.0 Návrh alternativního výzkumu na stejné téma

Pokud bych měla vypracovat výzkum na shodné téma, to znamená zkoumat připravenost budoucích pedagogů na výchovu proti rasismu, použila bych asi nejdříve metodu nestrukturovaného rozhovoru se studenty pedagogických fakult (popřípadě pro začátek se

studenty jedné pedagogické fakulty). Můj výzkumný vzorek by byl, vzhledem ke zvolené metodě, o poznání menší. Jednalo by se o několik desítek studentů, kteří by byli zvoleni náhodně, ale zároveň tak, aby byli ve vzorku zastoupeni muži i ženy, studenti a studentky všech různých zaměření (to znamená studenti humanitních, přírodovědných i technických oborů). Stejně jako Cichá bych do svého vzorku zahrнула studenty vstupních i výstupních ročníků a na závěr bych porovnála rozdíly v jejich názorech a postojích. Jsem si vědoma toho, že rozdíly v názorech a postojích studentů dvou výše zmíněných souborů nemusí být pouze produktem jejich studia na pedagogické fakultě. Vylepšení (popřípadě zhoršení) jejich vztahu k příslušníkům jiných ras a kultur mohlo stejně tak dobře způsobit mnoho dalších okolností a vnějších vlivů, kterých si často nemusejí být vědomi ani oni sami. Zajímavé by možná bylo zahrnout do výzkumu ještě třetí skupinu respondentů, a to začínající učitele, a ověřit si, do jaké míry své názory a postoje dokázali uplatnit v praxi. (Jedna věc je totiž prohlašovat o sobě, že nejsem rasista a že výchova proti rasismu je nezbytná, a druhá věc je tyto své názory v praxi úspěšně použít a prosadit.)

Jak jsem již zmínila, jako výzkumnou metodu bych si zvolila nestrukturovaný rozhovor. Myslím si totiž, že při použití dotazníků se mnoho zajímavých informací a aspektů zkoumaného problému může ztratit, jenom z toho důvodu, že je výzkumník opomenul zahrnout do své vstupní definice problému. Domnívám se, že budoucí učitel dobře připravený na výchovu proti rasismu by měl mít sám pozitivní vztah k odlišným rasám a kulturním skupinám. Toto své smýšlení by měl navíc otevřeně ukazovat svým chováním, tak aby pro své žáky mohl být příkladem člověka, který je tolerantní k odlišnosti. Stejně tak by měl umět aktivně působit na své svěřence tak, aby u nich rasistické chování eliminoval a předcházel mu.

Otázky, které bych v rozhovoru použila by zněly následovně: Snažila bych se zjistit, do jaké míry je pro ně rasismus společenským problémem? (Jestli se domnívají, že v české společnosti existuje xenofobie a mělo by se proti ní něco podniknout, nebo jestli se naopak domnívají, že se jedná o spíše okrajový problém, jehož závažnost je přeceňována.) Zajímalo by mne také, co všechno pod pojem rasismus zahrnují? (Je to pouze fyzické nebo slovní napadání příslušníka jiné rasy, nebo je dle jejich názoru rasistou i ten, kdo se sice navenek nijak neprojevuje, ale vnitřně by se cítil slině znepokojen, kdyby měl například žít v jedné ulici s Romy. Tady se mi jako velmi užitečné zdají otázky, které Cichá použila pro postojovou část svého dotazníku. (Byl bych ochoten příslušníka jiné rasy nebo etnické skupiny přijmout jako svého přítele apod.) Dále bych zjišťovala, jak by se respondent zachoval, kdyby někdo v jeho okolí slovně nebo fyzicky napadl občana jiné barvy pleti jenom proto, že je odlišný?

(Přehlédl by to, i když ví, že je to špatné, nebo by mu přišel na pomoc.) Jak by se zachoval, kdyby jeho budoucí žáci šikanovali svého romského spolužáka? Jak by jim vysvětlil, že jejich chování je špatné? Jakými vyučovacími metodami by své svěřence vedl k toleranci? (Pouze by rasistické chování trestal, nebo by se jim spíše snažil přiblížit kulturu jejich spolužáka – připravil by si např. zajímavé povídky o romských zvycích, pohádkách, hudbě, které by odpovídalo věku jeho žáků a které by v nich vzbudilo pozitivní zájem o jejich romského spolužáka.) Jak by se pokusil přimět ke spolupráci rodiče těch, kteří šikanovali spolužáka jiné barvy pleti? Atd.

Jako součást výzkumu by bylo taktéž možné nechat respondenty napsat krátkou úvahu např. na téma Romové a naše společnost nebo Situace přistěhovalců u nás a následně tyto texty podrobit obsahové analýze. Myslím si, že by to mohlo přinést mnoho zajímavých informací o postojích studentů k odlišným rasám a etnickým skupinám, které by např. dotazník nedokázal odhalit. Na přímou otázku, jestli by např. Romy vyhostil ze své země, totiž v dotazníku, který se prokazatelně zabývá důležitostmi výchovy proti rasismu, respondent většinou nikdy neodpoví kladně, i když je o tom třeba sám hluboce přesvědčen. To raději svou odpověď záměrně zkreslí, aby se ukázal v co možná nejlepším světle. Myslím si, že při analýze úvahy mohou být některá zkreslení podobného rázu odhalena. Jako významovou jednotku bych při obsahové analýze použila např. postoj k přistěhovalcům. Jako indikátory této jednotky bych zvolila hodnotící výrazy, které respondent používá ve vztahu k vlastnostem nebo chování přistěhovalců. Významové jednotky bych nakonec rozřídila do následujících analytických kategorií: 1) Má k přistěhovalcům veskrze pozitivní vztah, snaží se je přijmout, 2) Neutrální vztah – nemá sice žádné výrazné předsudky, ale situace přistěhovalců je mu lhostejná, 3) Má k přistěhovalcům negativní vztah, trpí předsudky, navenek se projevuje rasisticky, nechce, aby se přistěhovalci vyskytovali v jeho blízkosti.

9.0 Závěr

Myslím, že výsledky alternativního výzkumu, který jsem výše popsala, by mohly sloužit jako předloha pro nové dotazníkové šetření. To by se více než faktografickými znalostmi respondentů o různých etnických skupinách zabývalo jejich postoji k příslušníkům jiných ras a jejich schopnostmi bojovat proti netoleranci v praxi. Takové dotazníkové šetření by se pak mohlo stát výchozím bodem pro přípravu částečné reformy výuky na pedagogických fakultách. A to zejména tehdy, kdyby se potvrdilo, že studenti sice ve většině případů sami rasisticky nesmýšlejí a jsou si vědomi důležitosti výchovy k toleranci, ale

zároveň si nejsou jisti, jak tuto „výchovu proti rasismu“ v praxi účinně provádět (Jaké metody zvolit, aby žáky zaujali a dokázali je přesvědčit?).

10.0 Seznam použité literatury

CICHÁ, Martina. Přípravenost studentů pedagogických fakult v České republice na výchovu proti rasismu. *Pedagogika*, 2002, roč. 52, č. 1, s. 76 – 89.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. 207 s.

ISBN 80-85931-76-6.